

- Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press.
- Strickland, W. J. 1992. „A Typology of Career Wife Roles“. *Human Relations* 45 (8): 797–811.
- Wajcman, J. J. 1998. *Managing like a Man. Women and Men in Corporate Management*. UK: Polity Press.

Poznámky

1 Text je výstupem projektu *Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let*, který byl v letech 2002 – 2004 finančně podpořen Grantovou agenturou České republiky (reg. č. B7028201). Ucelená analýza 31 biografických vyprávění podnikatelů a podnikatelek byla publikována v Křížková, A. 2004. *Životní strategie podnikatelek a podnikatelů na přelomu tisíciletí*. Sociologické studie 04:08, Praha: Sociologický ústav AV ČR.

2 Ze 31 provedených hloubkových rozhovorů je 15 podnikatelů (7) a podnikatelek (8), kteří buď podnikají nebo ně-

kdy v průběhu své podnikatelské dráhy podnikali spolu s partnerem/kou (manželem/kou). 3 podnikatelky někdy podnikaly nebo plánují podnikat se společníkem – mužem – který není jejich životním partnerem. Žádný podnikatel v souboru nepodniká spolu se ženou, která by nebyla jeho partnerkou. 2 podnikatelky a 3 podnikatelé řídí své firmy spolu se společníci/kem stejného pohlaví opět bez partnerského vztahu. 2 podnikatelky a celkem 8 podnikatelů řídí své firmy sami bez dalších společníků.

Mgr. Alena Křížková vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd UK, kde v současnosti v rámci Ph.D. studia pracuje na tématu *Životní strategie žen a mužů v české podnikatelské sféře*. Je vědeckou pracovnící a zastupující vedoucí oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR.

DOBROVOLNÉ MATEŘSTVÍ BEZ PARTNERA / Lucie Kozlová, Nicola Tomanová

Současné společenské klima klade důraz na rovnost pohlaví, na individuální volbu a seberealizaci, což je v tradičně požímaném modelu manželství jen obtížně slučitelné. Vstup do manželství předpokládá změnu způsobu života související s tolerancí a kompromisy (Fialová, Hamplová, Kučera 2000). Chování a postoje lidí vůči manželskému soužití se tomu přizpůsobují – sňatky v pozdějším věku, redukce počtu dětí, individualizace životních stylů, odmítání manželství atd. (Rabušic 2001).

Hlavním trendem posledních desetiletí je nárůst nesezdaného soužití mladé generace. Indikátorem tohoto trendu je prudký pokles sňatečnosti a porodnosti a nárůst počtu mimomanželsky narozených dětí. Mladé ženy, jak uvádí Čermáková, odmítají kombinaci pracovních a rodinných rolí (Čermáková 2002). Z hlediska úrovně plodnosti se Česká republika řadí mezi země s nejnižšími hodnotami hluboko pod záchovnou hranicí reprodukce. Tento termín znamená v podstatě to, kolik na jednu ženu připadá narozených dětí (*Národní zpráva o rodině* 2004). Jak vyplývá z posledních čísel Českého statistického úřadu, jedné Češce se v současnosti narodí 1,15 dítěte. Na Slovensku například na jednu ženu připadá 1,3 dětí; v Rakousku 1,34; ve Švédsku 1,54 a ve Francii se v současné době toto číslo pohybuje kolem hranice 1,9. Výsledky ČSÚ ukazují, že se každoročně zvyšuje také počet žen, které vychovávají své dítě samy. Např. zatímco v roce 1991 připadlo na tisíc svobodných žen devadesát jedno dítě, v roce 2001 jich bylo již sto padesát osm. Také Fialová a Kučera (Fialová, Hamplová, Kučera 2000) upozorňují na tento trend. Uvádějí údaj podílu počtu dětí narozených mimo manželství na celkový počet narozených dětí (v %), kdy v roce 1990 tento podíl byl 8,6%, a v roce 2001 již 23,5%. Tyto údaje souvisí jak s častým výskytem nesezdaných soužití, tak i s častějším uzavíráním sňatků až po narození dítěte.

Rodiny s jedním rodičem (kolem 90% jsou to matky s dítětem nebo dětmi) jsou časté. Jedná se o rodiny vzniklé rozvodem, rozchodem, ovdověním, adopcí dítěte osamělou ženou nebo porodem mimo manželství, partnerství. Od počátku šedesátých let 20. stol. byl trend rodiny s jedním rodičem důsledkem převážně vzrůstajícího počtu rozvodů, v posledních letech je také odrazem nárůstu počtu žen, které mají děti mimo manželství – za svobodna. Sociální stigma svobodných matek, v minulosti značně patrné, se postupem času zmenšuje, mění se také věkové složení těchto žen. Dříve mezi nimi bylo mnohem více mladších žen, často nezletilých dívek. V současné době začínají převažovat zralejší ženy, v období střední dospělosti, často kolem 35 let. Jsou většinou zajištěné, úspěšné ve svém povolání, a ačkoliv jsou bez stálého partnera, rozhodly se pro mateřství. Obecně lze osamělé matky rozdělit do tří skupin. Osamělé matky, kterým manžel, partner zemřel, tedy vdovy s dětmi. Osamělé matky, které mají děti z rozpadlého vztahu. Třetí skupinou jsou matky, které záměrně zůstávají svobodné a mají dítě/děti s mužem, s nímž neplánují trvalý vztah, popř. ženy, které dítě adoptovaly, přijaly do pěstounské péče – zvolily *mateřství bez partnera*.

Dřívější negativní postoje společnosti k této skupině žen slábnou. Je to skupina stále početnější. Rozhodnutí ženy pro mateřství bez partnera může mít celou řadu příčin. Může být reakcí na nejisté vyhlídky do budoucna, vysoké nároky na individuální štěstí, na náročné vybudování stabilního vztahu v dnešní době. Mukti Jain Campionová, autorka knihy *Who's fit to be parent?*, považuje tento model za nový způsob rodičovství, který vytváří otevřenější rodinu, protože matka, které na dítěti opravdu záleží, dokáže, dle autorky, zmobilizovat kvalitní podpůrnou síť lidí, kteří se o ni a o dítě upřímně zajímají, pomáhají jim a podporují je. Argumentem žen volících mateřství bez partnera je také eli-

Tabulka 1: Uvedený počet dětí

Vzdělání	Počet dětí							
	Jedno	%	Dvě	%	Tři	%	Více	%
Vyučené	3	2,5	18	97,5	0	0,0	0	0,0
SŠ, vyšší	18	15,3	26	84,7	0	0,0	0	0,0
VŠ vzdělání	41	34,7	12	65,3	0	0,0	0	0,0
Celkem	62	52,5	56	47,5	0	0,0	0	0,0

Zdroj: vlastní výzkum.

Tabulka 2: Průměrný věk respondentek při narození prvního dítěte

	Vyučené	SŠ, vyšší vzdělání	VŠ vzdělání	Celkem
Průměrný věk	20,0	26,3	29,4	28,3

Zdroj: vlastní výzkum.

Tabulka 3: Může dítě vychovávat stejně kvalitně jeden rodič jako oba rodiče společně?

		Vyučené	SŠ, vyšší vzdělání	VŠ vzdělání	Celkem
Určitě ano	Počet	2	10	16	28
	%	1,6	8,5	13,6	23,7
Spíše ano	Počet	19	31	33	83
	%	16,0	26,3	28,0	70,3
Spíše ne	Počet	0	3	3	6
	%	0,0	2,6	2,6	5,2
Určitě ne	Počet	0	0	1	1
	%	0,0	0,0	0,8	0,8

Zdroj: vlastní výzkum.

minování možného traumatu dítěte rozvodem, rozchodem či ovdověním (Sobotková 2001).

V rámci výzkumu M. Tomáška z FSS MU se potvrdilo, že ačkoliv dotazovaní sami sebe označovali za singles, udržovali často nějakou formu pravidelného a dlouhodobějšího vztahu, ať už na bázi čistě sexuální nebo přátelské. Obecně by dle názoru autora do této skupiny mohly být řazeny i ženy preferující a praktikující mateřství bez partnera. Ze sčítání lidu v roce 2001 vyplynulo, že v jednočlenných domácnostech žije 12 % obyvatelstva ČR (Mareš, Potočný 2003).

V rámci pilotní studie, která byla realizována na Zdravotně sociální fakultě JU a týkala se zmapování preference mateřství bez partnera, byl stanoven jeden z cílů – zjistit motiv, který vede ženy k rozhodnutí být matkou bez partnera.

Základní soubor byl tvořen ženami – matkami, které dobrovolně a cíleně zvolily mateřství bez partnera jako svou reprodukční strategii. Výběr respondentek byl prováděn v ordinacích ženského lékaře a kvótou pro výběr do vzorku byla matka preferující mateřství bez partnera. Vzhledem k počtu

respondentek se jedná o pilotní studii, a tak výsledky nelze generalizovat pro populaci ČR.

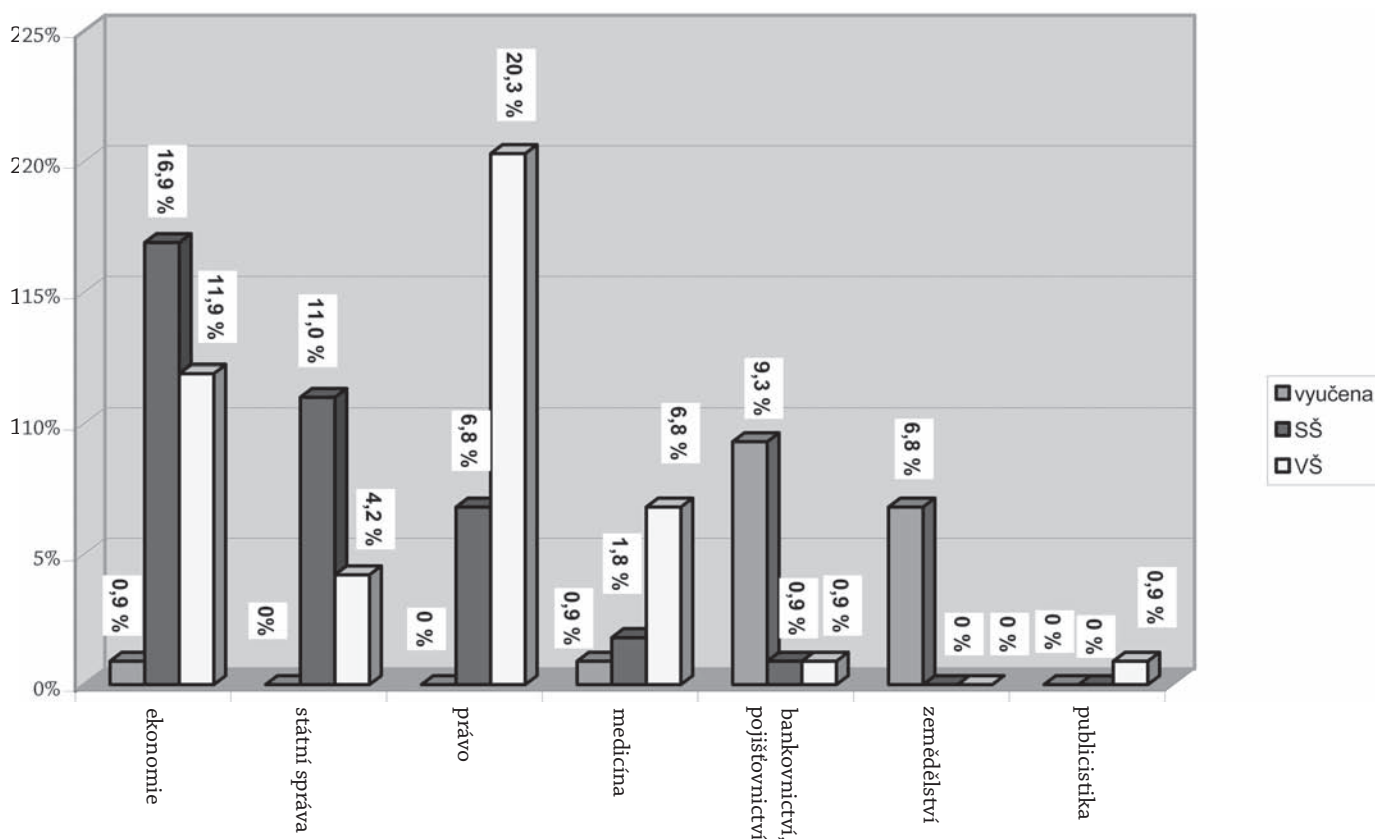
Celkem bylo formou krátkého řízeného rozhovoru osloveno 200 žen, dokončených a použitelných rozhovorů bylo stoosmnáct. Úspěšnost byla 59 %. Z dat získaných terénním šetřením vyplynuly níže uvedené výsledky.

První otázkou byl dotaz na věk respondentek. Průměrný věk respondentek byl 35,4 let. Strukturu vzorku dle nejvyššího dosaženého vzdělání dotazovaných zjišťovala otázka druhá a odpovědi byly následující: se základním vzděláním se studie nezúčastnila žádná (0 %) respondentka, vyučeno bylo 21 (17,8 %), se středoškolským vzděláním 44 (37,3 %) a vysokoškolsky vzdělaných bylo 53 (44,9 %) respondentek. Vzhledem k absenci respondentek se základním vzděláním je další výčet výsledků předkládán bez této kategorie dosaženého vzdělání.

Třetí otázka zjišťovala, kolik dětí v době výzkumu dotazované ženy bez partnera mají, a ilustruje ji tabulka 1. Tabulka 2 znázorňuje průměrný věk respondentek při narození prvního dítěte.

Pro vyhodnocení otázky týkající se oblasti profese do-

Graf 1: Oblast zaměstnání v souvislosti se vzděláním žen

tazovaných byly z odpovědí vytvořeny následující varianty (graf 1): a) ekonomie – 35 (29,7 %); b) státní správa – 18 (15,3 %); c) právo – 32 (27,1 %); d) medicína – 11 (9,3 %); e) bankovníctví, pojišťovnictví – 13 (11 %) a g) zemědělství – 8 (6,8 %).

Další otázka se týkala na postavení respondentek v rámci organizace, ve které pracují a ilustruje ji graf 2. Ženy celkem odpověděly: a) vedoucí pracovník – 21 (17,8 %); b) vedoucí oddělení, odboru – 47 (39,8 %); c) vlastní firma – 32 (27,1 %); a d) jiné – 18 (15,3 %).

Na otázku týkající se příjmu ženy celkem odpověděly: a) do 10 000 Kč – 13 (11 %); b) 10 – 30 000 Kč – 19 (16,1 %); c) 31 – 50 000 Kč – 61 (51,7 %); d) 51 – 100 000 Kč – 20 (16,9 %); e) více než 100 000 Kč – 5 (4,2 %).

Otázka charakterizující význam rodiče ve výchově dítěte zněla: „Může dítě vychovávat stejně kvalitně jeden rodič jako oba rodiče společně?“ Respondentky celkem odpověděly: a) určitě ano – 28 (23,7 %); b) spíše ano – 83 (70,3 %); c) spíše ne – 6 (5,2 %); d) určitě ne – 1 (0,8 %). Viz tabulku 3.

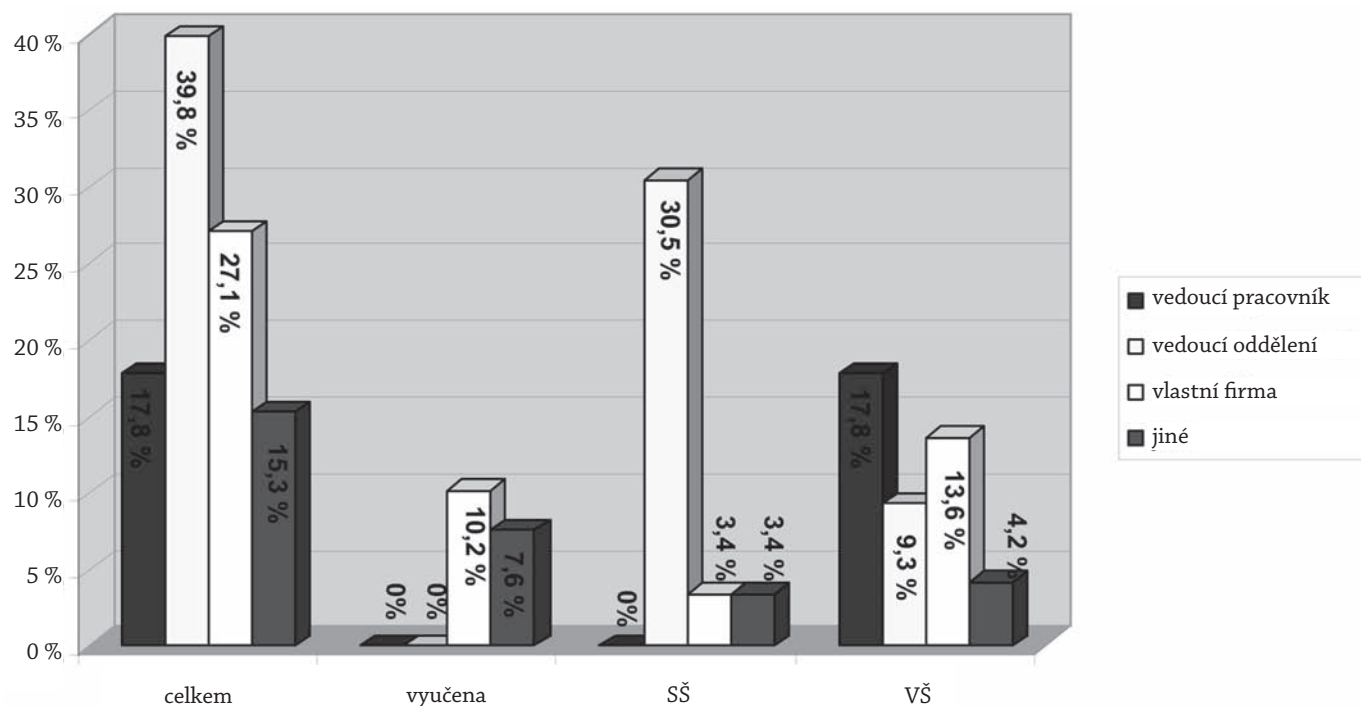
Poslední otázka zjišťovala okolnosti, pro které se dotázané rozhodly být matkami vychovávajícími své dítě/děti samostatně, bez partnera. Odpovědi byly zaznamenány do následujících variant: a) špatné zkušenosti s muži v minulosti – 37 (31,4 %); b) kariéra, nechota se přizpůsobovat, touha být nezávislá – 51 (43,2 %); c) nebyl nalezen vhodný partner pro založení rodiny – 28 (23,7 %); d) vzor z primární rodiny – 2 (1,7 %).

Dotázané respondentky byly v průměrném věku 35,4 let. Samozřejmě všechny ženy zařazené do studie byly matkami. Průměrný počet dětí u sledovaného vzorku byl 1,4 dětí.

Zaměstnání, která tyto ženy vykonávaly, nepatřila k tradičně ženským povoláním. Jednalo se většinou o profese velice časově náročné, společensky hodnocené jako prestižní, finančně zajímavě ohodnocené. Profese, uváděné respondentkami, byly těmi, ve kterých tradičně dominují muži a ve kterých se prosadit bývá velmi náročné. Dotázané ženy navíc uváděly jako své pracovní zařazení v rámci organizace vedoucí místa, popř. práci v rámci vlastní firmy. Z okruhu otázek dotazujících se na pracovní sféru vyplynulo, že obecně lze ženy praktikující mateřství bez partnera považovat za osoby velmi tvrdě pracující, úspěšné v tradičně mužských profesích a ekonomicky nezávislé. Podobně vidí situaci také Křížková, která ve svém výzkumu uvádí, že ženy v řídicích funkcích se některými svými postoji blíží mužským názorům a postojům a jsou ve svém zaměstnání spokojenější než ženy bez podřízených. Ženy v řídicích pozicích však tráví v zaměstnání mnohem více času než ženy bez podřízených a to především na úkor svého volného času (Křížková, Václavíková-Helšusová 2002).

Ženy preferující mateřství bez partnera vyjádřily pozitivní názor (určitě ano a spíše ano) pro stejně kvalitní výchovu dítěte jedním rodičem jako u rodičů obou v 94 % odpovědí. Takto vysoké číslo se dalo u této skupiny očekávat. S jejich názorem se neshoduje většina odborníků, např. Vymětal (2004) vidí jako nejlepší prevenci strachu a úzkostných stavů u dětí harmonické, klidné rodinné prostředí a kvalitní vzájemný vztah rodičů. Warshak (1996) poukazuje na psychická poškození, která spatřuje u dětí vyrůstajících v rodinách s výhradní péčí matky. Uvádí především nejistoty z hlediska sexuálních rolí, omezenou schopnost vytvářet intimní vztahy

Graf 2: Pracovní pozice žen v kontextu se vzděláním

hy, deprese, úzkost, nedostatek sebeovládání, nízkou míru sebeúcty a sebehodnocení. Tyto poruchy spatřuje u chlapců i u dívek. Z hlediska učení C. G. Junga lze potom hovořit o komplexech. V komplexech se odrážejí naše problematické vztahové vzorce z dětství i z pozdějšího života, včetně doprovodných afektů a stereotypních způsobů chování. Kastová potom uvádí, že komplexy jsou mezi sebou propojeny, hovoří se tedy o komplexových polích. Otcovský a mateřský komplex se diferencuje z rodičovského komplexu. Tyto komplexy mají vnitřní spojitost – při pozitivním mateřském komplexu nemá otcovský komplex nikdy tak destruktivní účinek jako v případě člověka, u kterého podpůrná funkce mateřského komplexu chyběla – a naopak. Tyto komplexy mají své typické komponenty a jsou zabarveny zkušeností s osobním otcem a otcovskými postavami a prožitky s osobní matkou a mateřskými postavami, s nimiž se člověk v průběhu života setkává (Kastová 2000). V knize autorů Langmeiera a Krejčířové je uvedena studie Hetheringtona, který prokázal, že dívky vyrůstající bez otce se vdávají dříve, nejsou často spokojeny se svými manželi a se svým sexuálním životem. Častěji vyjadřují obavy, že by svými partnery mohly být zraněny, opuštěny, zraněny. Obdobné potíže byly nalezeny i ve vztazích mužů, kteří vyrůstali bez otce. Především potom v naplnění heterosexuálních vztahů, v překonávání pocitů osamělosti, strachu ze selhání v intimních vztazích (Langmeier, Krejčířová 1998). Autoři Langmeier a Krejčířová se ve své knize odkazují na autory Billera a Salterovou, kteří poukazují na souvislost mezi pevným vztahem otce a dítěte, dokonce i během novorozeneckého věku, a vývojem intelektu dítěte. Uvádějí, že vliv otce na mentální rozvoj dítěte začíná již v pátém až šestém měsíci věku dítěte (Langmeier, Krejčířová 1998).

V naší společnosti stále existují rozdíly činěné mezi pohlavími. Diferenciace jsou patrné již v základním školství –

i ve slabikáři lze nalézt její jednoznačné prvky. Také matky preferující mateřství bez partnera spatřují tyto rozdíly v přístupu k pohlavím, a to jak ve společnosti, tak v pracovní sféře. Právě ženy pracující a fungující v mužských profesích jsou s těmito rozdíly denně konfrontovány. Navíc lze souhlasit s názorem Křížkové, že jsou tyto ženy nuceny přejímat některé typicky mužské prvky a z tohoto důvodu mají také možnost nahlížet na problematiku z obou stran. Paradoxně však Křížková (Křížková, Václavíková-Helšusová 2002) uvádí, že ženy ve vedoucích funkcích jsou méně shovívavé k ženám, které jsou jejich podřízenými, a to i v situacích souvisejících s mateřstvím.

Významnou otázkou byla otázka, která zjišťovala motiv, pro který se dotazované matky rozhodly vychovávat své dítě/děti samy, bez přítomnosti a spoluúčasti biologického otce dítěte. Jako důvody pro toto rozhodnutí uváděly špatné zkušenosti s muži (31,4%); neochotu se přizpůsobovat, touhu být nezávislá, budovat kariéru (43,2%); a také situaci, kdy nenalezly vhodného partnera, se kterým by si přály dlouhodobě žít a mít dítě, ale po dítěti toužily (23,7%). Zbývající počet žen uvedl vzor ze své primární rodiny. Jak se ukázalo, respondentky nejednaly z finančních důvodů, neobjevily se mezi nimi ani žádné, které by jako důvod uvedly homosexualitu. Pokud bychom jejich chování chtely hodnotit, dala by se nalézt řada pohledů na jejich uspořádání rodinného života. Část veřejnosti by patrně odsoudila zájem žen na budování kariéry, touhu po pracovním uplatnění, seberealizaci. Křížková uvádí, že samotný pojem „kariéra“ je v české společnosti dlouhodobě spojen s nepříznivě hodnocenými obsahy. Kariéra byla přímo spojována s kariérismem a jeho negativním vnímáním. U žen, v tomto kontextu, je situace obtížnější, protože jsou konfrontovány s očekáváním vztahujícím se více mimo pracovní sféru (Křížková, Václavíková-Helšusová 2002). Převažující část odborní-

ků by jejich rozhodnutí odmítnout dítěti přítomnost otce považovala za velmi neodpovědné (viz výše uvedené). Například podle Ronenové se u chlapců psychické poruchy vyskytují třikrát častěji než u dívek, s výjimkou úzkosti a deprese. Z toho vyplývá, že i když každému dítěti bude chybět otec jako primární vychovatel, chlapci jsou jeho nepřítomností ohroženi více než dívky. Zejména faktory, které Ronenová vidí jako příčiny zvýšeného počtu psychických poruch, mohou být zásadním způsobem nepřítomností otce ovlivněny (Ronenová 2000).

Každá z žen má své důvody, proč se rozhodla pro tento životní způsob. Bohužel, toto rozhodnutí nečinily pouze za sebe, ale také za své děti, které v tomto případě nemají možnost volby. Rozhodnutí matky ovlivní jejich další život, a jaké bude mít toto rozhodnutí následky, se projeví v budoucnu. Sociální politika České republiky by měla reagovat na vyvíjející se demografické trendy. Pokud se budou v České republice zvyšovat počty dětí narozených mimo manželství, které se navíc nestýkají s biologickým otcem, adekvátní odborníci by měli být připraveni poskytnout těmto dětem odpovídající pomoc, v případě, že ji budou potřebovat.

Literatura

- Čermáková, M. et al. 2002. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 115 s.
- Fialová, L., Hamplová, D., Kučera, M. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství. 163 s.

- Kastová, V. 2000. *Dynamika symbolů*. Přel. Vašková, J. Praha: Portál. 208 s.
- Křížková, A., Václavíková-Helšusová, L. 2002. *Sociální kontext žen pracujících v řídicích pozicích*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 48 s.
- Langmeier, J., Krejčířová, D. 1998. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing. 344 s.
- Mareš, P., Potočný, T. 2003. *Modernizace a česká rodina*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal. 348 s.
- Národní zpráva o rodině*. 2004. Praha, MPSV ČR.
- Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? – porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství. 265 s.
- Ronenová, T. 2000. *Psychologická pomoc dětem v nesnázích*. Praha: Portál, 160 s.
- Sobotková, I. 2001. *Psychologie rodiny*. Praha, Portál. 176 s.
- Vymětal, J. 2004. *Úzkost a strach u dětí*. Praha: Portál. 184 s.
- Warshak, R. A. 1996. *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha: Portál. 240 s.

Doc. Ing. Lucie Kozlová, Ph.D. je vedoucí Katedry sociální práce a sociální politiky na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Bc. Nicola Tomanová je studentkou magisterského studijního oboru Rehabilitační-psychosociální péče o postižené děti, dospělé a staré osoby na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

BABIČKY-MATKY?

DISKURZIVNÍ KONSTRUKCE MATEŘSTVÍ SKRZE ASISTOVANOU REPRODUKCI / Zamykalová Lenka

V následujícím článku se budu zabývat diskurzivní analýzou neplodnosti a asistované reprodukce (dále AR).¹ Zajímá mě, jaké (diskurzivní) strategie jsou užívány k vymezení hranic asistované reprodukce, a tedy i hranic rodičovství, resp. mateřství. Reprodukce „s pomocí“ medicíny se odehrává ve složitém spletitvém různých osudů, motivů, rozhodnutí, vývoje vědy, medicíny i modelů rodiny. Zaměřím se proto na jedno dílčí téma, a to na mateřství postmenopauzálních žen.

V současné době platí v České republice dvě věkové hranice pro vstup žen do AR. Jen do 40ti let věku ženy je léčba hrazena pojišťovnou a v 48 letech se jí AR uzavírá zcela, bez ohledu na způsob úhrady. Vzhledem k vysokým finančním nákladům spojených s AR, zůstávají za hranicemi klinik nejen páry, v nichž je ženě více než 48 let, ale také mnoho párů, u kterých je ženě 40 let a více.

Z medicínského hlediska je situace postmenopauzálních žen následující. Jedná se o starší ženu, která má funkční dělohu, ale nemá již vajíčka nebo má vajíčka špatné genetické kvality, a proto musí přijmout vajíčka ženy-dárkyně. Sociální matkou chce ale být ta starší z žen. A jak později uvidíme, právě toto její přání je nejvíce problematizováno.

V médiích nacházíme dva typy popisu postmenopauzálních matek. První je negativně laděný obraz babiček-matek. Ženy, které nebudou mít dost sil, aby dítě vychovaly až do jeho dospělosti, a které se svým dítětem kvůli velkému věkovému rozdílu odcizí. Stejně úvahy nad riziky otcovství v pokročilém věku nejsou příliš často zmiňovány, v kombinaci se starší matkou však vysoký věk otce podle některých vede k riziku, že by AR produkovala potenciální sirotky.

Druhý popis je naopak pozitivní a týká se budoucnosti: postmenopauzální mateřství je chápáno jako logické pokračování trendu odkládání sňatků a rození dětí a stále rostoucí emancipace žen. Ženy i muži budují svou profesní kariéru a rození dětí budou postupně odkládat až za hranici přirozených reprodukčních schopností ženy. Až to technologie AR umožní, budou si mladé ženy mrazit svá vajíčka stejně tak, jako si muži dnes mrazí sperma. Založení rodiny lidé odloží na dobu, kdy budou již zcela finančně zajištěni a budou se moci plně věnovat pouze výchově dětí. Díky prodlužujícímu se věku dožití a stále se zlepšující zdravotní péči, budou tito „předdůchodoví“ rodiče ve skutečnosti docela „mladí“ a své děti budou moci vychovat až do dospělosti. Obavy